

З ІСТОРІЇ СЛАВІСТИКИ

УДК 39(477.83)+929 Фішер

В. Д. Головатюк

АДАМ ФІШЕР: НАУКОВИЙ ДОРОБОК І ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті розглянуто багату й різноманітну творчу спадщину Адама Фішера – фольклориста, етнолога, активного учасника наукового життя Львова першої половини ХХ ст. Його доробок охоплює широке коло питань з полоністики, славістики, що свідчить про непересічний талант і титанічну працю автора.

Ключові слова: Адам Фішер, етнологія, слов'янська філологія, видавнича діяльність.

The rich and manifold creative legacy of Adam Fischer folklorist, ethnologist, aktive participant of the sceintifik aktivty in Lviv in the first half of twentieth century has been considered.

Keywords: Adam Fischer, ethnology, Slavic philology, publishing activities.

Професор А. Фішер залишив чималий творчий спадок – монографії, численні статті, рецензії, нотатки, бібліографічні огляди, що охоплюють різні аспекти духовного життя слов'ян, передусім поляків. У європейських наукових колах першої половини ХХ ст. А. Фішера знали і цінували як талановитого вченого, фольклориста й етнографа, бібліографа, дослідника культури, а також як здібного організатора науки. Його дослідницька, викладацька, науково-організаційна та видавнича діяльність була тісно пов'язана з Львівським університетом і Народознавчим товариством.

А. Фішер народився 7 червня 1889 року в Перемишлі в заможній родині. Навчався в гімназії, вищу освіту здобув у Львівському університеті. Слухаючи лекції відомих учених, більшість із яких мали світове визнання, А. Фішер здобув широку гуманітарну освіту, зокрема в ділянках класичної слов'янської та романської філології. Значний вплив на формування наукових зацікавлень майбутнього вченого мав романіст-компаративіст Е. Порембович, під керівництвом якого А. Фішер займався романською філологією, порівняльним літературознавством, звертався до студій з фольклору. Саме ці напрями стали визначальними в перший період творчої діяльності молодого дослідника, який своїми фольклористичними публікаціями дебютував у часопису «Lud» [Fischer 1909; Fischer 1910]. Успішно завершивши навчання в університеті, 1912 року він здобув ступінь доктора романської філології. Згодом розширив коло своїх наукових зацікавлень: захопившись етнографією, 1921 року захистив габілітаційну працю «Zwyszaje rogrzebowe ludu polskiego» під керівництвом Я. Чекановського. Професорське звання А. Фішеру присвоїли 1924 року, у цей же час він очолив Етнологічний заклад при Львівському університеті, а в 1934–1935 роках обіймав посаду декана гуманітарного факультету.

У 1939 році вченого запросили на новостворену кафедру фольклору й етнографії при Львівському університеті, яку очолив Ф. Колесса. Український учений викладав курс українського фольклору, польський – етнографію та фольклор народів Європи, зокрема польського, французького й німецького, проводячи свої заняття таким чином, щоб «зацікавити студентів фольклором і етнографією й усамітнити їх до дослідно-наукової роботи» [ДАЛО, арк. 5].

Зацікавлення і творча праця А. Фішера не обмежувалися лише університетською роботою. Упродовж 1908–1909 років він був стипендіатом бібліотеки ім. Оссолінських, у

1910–1916 роках – асистентом, хранителем бібліотеки, у 1916–1924 роках – лектором згаданої інституції. Його доля також була тісно пов'язана з Народнознавчим товариством, де він, ще навчаючись в університеті, виконував спочатку обов'язки секретаря (1910–1914), згодом – скарбника, бібліотекаря та редактора «Ludu» (1910–1939), присвятивши установі 33 роки творчого життя.

Як головний редактор часопису, він взяв на себе значну частину організаційних та редакційних обов'язків, особисто слідкував за коректурою, залагоджував фінансові справи, відбирав авторів, підтримував зарубіжні контакти і водночас піклувався про розвиток бібліотеки. Усе це вимагало зусиль та значної самопосягати, іноді коштом власної наукової праці. А. Фішер-редактор змушений був ураховувати і задовольняти читацькі інтереси, підносити їх до сприйняття праць, написаних з урахуванням рівня розвитку європейської методики й методології дослідження. Щоб підняти рівень часопису, учений запровадив нові рубрики, розширив коло висвітлення дослідницьких проблем, залучив до співпраці провідних науковців.

У міжвоєнний період «Lud» із часопису, у якому друкували, окрім наукових праць, також аматорські фольклорно-етнографічні матеріали й нотатки, став академічним виданням, відкритим для вчених усього світу. Значне місце на його сторінках посідають теоретичні праці, присвячені слов'янській етнології і фольклористиці (чеській, словацькій, словенській, лужицькій), а також окремі роботи англійських, французьких, німецьких, італійських учених [Karpińska G. J., Niewiadomska M. 1988].

Саме А. Фішер, за словами дослідників, започаткував нову епоху в історії Товариства, завдяки його несамовитій активності вдалося втримати видання часопису, а установа змогла пережити великі потрясіння, спричинені двома жажливими

війнами [Czekanowski 1946, s. 57, 66]. За його редакції побачило світ 19 щорічників «Ludu» (1911–1937).

А. Фішер ініціював та керував багатьма дослідницькими проектами. До його співініціатив належали створення кафедри етнографії (1910) та Етнологічного закладу (1924) при Львівському університеті. Разом з Я. Чекановським, С. Удзелею, К. Нітшем, С. Понятовським учений був співзасновником Польського етнологічного товариства (1921). З метою вилучення з «Ludu» описового етнологічного матеріалу А. Фішер започаткував серійне наукове видання «Prace Etnograficzne» (1934–1939), у рамках якого вийшло п'ять томів, присвячених Лемківщині та бойківсько-гуцульському пограниччю. Також він був одним з ініціаторів створення Міжнародної комісії з дослідження народного мистецтва, виступивши із цією пропозицією на I Міжнародному конгресі народного мистецтва в Празі 1928 року. Участь А. Фішера в багатьох міжнародних імпрезах сприяла налагодженню наукових контактів, обміну виданнями і позначилася, зокрема, на видавничій політиці редагованого ним часопису.

Прихід молодого дослідника до редакції часопису «Lud» розпочався з оглядів і рецензій європейських наукових видань та публікації власних компаративних студій. Вихованець школи Е. Порембовича, романіст А. Фішер надавав перевагу французькій літературі й фольклористиці, що виявлялося передусім у порівняльному методі дослідження народної творчості з французькою літературою, у пошуках генези романської культури в польському фольклорі, зокрема в пісенних текстах. Серед перших фольклористичних праць ученого варто згадати рецензію на «Ludowy piosennik Edwarda Porębowicza», нариси «Pieśń o żołnierzu tułaczku», «Wątek odkwitającej gałęzi» [Fischer 1909]. В останньому, на прикладі прозового і пісенного матеріалу, він розглянув фольклорні версії популярного сюжету про Мадея, зауваживши його варіативність і ствердивши, що не іс-

нує типово польського типу оповідання. Такого ж характеру праця «Wątek nierównych dzieci Ewy» [Fischer 1910], де проаналізовано сюжет про походження шляхти і появу суспільної нерівності, і невелика за обсягом, але старанно виконана студія «Wajka o kozie obdartej» [Fischer 1910], у якій автор, зіставляючи мотиви, указав на європейські витoki казки. Цінним є також нарис «Polskie widowiska ludowe» [Fischer 1913], де А. Фішер презентував шість найвідоміших народних театральних вистав, більшість яких походять із середньовіччя.

Творча спадщина А. Фішера, спочатку «справжнього фольклориста», а згодом, за визначенням Ю. Кшижановського, «професійного етнографа» [Krzyżanowski 1980, s. 178], охоплює велику кількість публікацій – від заміток, рецензій, статей фольклорно-етнографічного, краєзнавчого, історичного, мовознавчого, мистецтвознавчого, педагогічного характеру, уміщених у різних виданнях («Pamiętnik literacki», «Ruch literacki», «Tygodnik ilustrowany», «Ziemia», «Wierchy», «Slawia», «Nauka Polska», «Baltic Countries», «Nowa książka», «Lud»), до монографічних праць.

Провадячи активну наукову діяльність, А. Фішер ухорив до складу правління і редакційних колегій різних установ, товариств і їхніх видавництв. Окрім участі в міжнародних з'їздах та конгресах, учений займався також тереновими дослідженнями не тільки Польщі, але й сусідніх країн, серед яких були Югославія й Угорщина.

Після Першої світової війни, з метою активізації народознавчих досліджень, Товариство запровадило ряд наукових засідань. Аби в якнайширших колах збудити зацікавлення науковими дослідженнями, опублікували питальники, звернення до збирачів, виголосили низку рефератів, серед яких був і А. Фішера про військовий фольклор і народні вірування («Przesady wojenne», «Wyobrażenia ludowe o zapowiedziach śmierci») [Kronica 1997, s. 37].

А. Фішер уважно стежив за новими публікаціями з питань славістичної фольклористики й етнології, писав рецензії та огляди, які засвідчували його високу ерудицію, зрілість науковця та жвавий інтерес до традиційної народної культури. Контакт із європейською наукою підтримував головню завдяки добре налагодженому ним обміну «Ludu» із зарубіжними часописами й інституціями. Свої рецензії та розлогі огляди праць європейських учених з мовознавства, фольклористики й етнографії, ужиткового мистецтва й архітектури він підписував прізвищем та ім'ям, а безліч коротких – інформаційного характеру й замітки про події з наукового життя – ініціалами.

Переглядаючи написані ним рецензії, не можна, за словами Д. Симонідес, приховати подиву, як А. Фішер-філолог зумів за короткий проміжок часу розширити і поглибити знання про фольклор, а захопившись етнологією, уражав незвичайною обізнаністю з європейською фаховою літературою. Рецензуючи етнологічну, фольклористичну або культурно-антропологічну працю, досить чітко визначав її новизну або ж, критикуючи автора, указував на певні недоліки. Його рецензії були настільки компетентними, що навіть найкращі етнологи побоювалися оцінки А. Фішера. Майже кожную рецензію доповнював додатковим матеріалом, указуючи авторам на відсутність тієї чи іншої бібліографічної позиції або ж на її важливість у досліджуваній тематиці [Simonides 1997, s. 31]. Про кількість рецензованих ним праць свідчать публікації в редактованому ним часопису Товариства. Наприклад, майже половину об'ємного тому «Ludu» за 1930 рік, що містить 58 рецензій та оглядів публікацій з усього світу, 49 належать перу А. Фішера.

Починаючи з 26-го тому часопису, він рецензував енциклопедичний словник німецьких народних вірувань (przesądów) Х. Бехтольда-Штойблі й Е. Хоффманна-Краєра. Багатотомне видання не обмежувалося лише німецьким матеріалом, воно

містило гасла щодо культурних явищ польських теренів, зокрема Силезії, тому, як зауважував А. Фішер, є цінним для кожного етнографа [Lud 1931, т. 30, s. 251]. У 1923–1926 роках учений працював над підготовкою польського розділу до «Volkskundliche Bibliographie» Е. Хоффманна-Краєра, а в 1928–1934 роках співпрацював з П. Гайгерем над етнографічною бібліографією, презентуючи польську частину [Simonides 1997, s. 30].

Як керівник етнологічної кафедри, А. Фішер брав активну участь у різноманітних ініціативах університетської молоді, зокрема засіданнях студентського об'єднання антропологів, на запрошення студентів виїздив з лекціями до Вільна й провінції, де з просвітницькою метою провадив виступи на такі теми: «Znaczenie etnologii dla wychowania narodowego», «Polska sztuka ludowa», «Wierzenia i legendy ludowe związane z kultem Matki Boskiej». Учений також читав лекції з етнографії у Вищій лісовій школі й географічній студії Львова, керував етнографічною секцією краєзнавчої спілки вчителів початкових шкіл міста [Simonides 1997, s. 31–32]. На його виступи приїздили зацікавлені краєзнавством особи і в спілкуванні з вченим піднімали проблеми навчання й виховання молоді. Цю тему він порушував у низці публікацій: «O współpracy nauczycielstwa szkół powszechnych na polu ludoznawstwa», «Znaczenie ludoznawstwa dla szkoły polskiej», «O współpracy młodzieży na polu ludoznawstwa», опублікованих на сторінках часописів «Szkoła i wiedza», «Ziemia», «Orli lot» [Fischer 1926; Fischer 1927]. У студіях, скерованих на польських освітян, ішлося про значення народознавства, запровадження обов'язкового викладання предмета в шкільних закладах і співпрацю вчителів у виробленні методик навчання. Рецензуючи педагогічні видання, учений надавав помітної уваги шкільним підручникам, схвально сприйняв появу перших регіональних читанок, наголосивши на необхідності й важливості подібних праць, на поширенні таких ініціатив в інших регіонах [Fischer 1930, s. 166].

Спілкування з учителями підштовхнуло А. Фішера до видання 1926 року підручника з етнографії «Lud polski» для середніх і вищих шкіл. Ретельно систематизований фактологічний матеріал, переважно з опублікованих праць попередників, викладено в шести розділах і додатках. У вступній частині, яка є першим розділом, він розглянув поняття «етнологія» і «етнографія» та їх відношення до інших наук, основні напрями й методи дослідження, розвиток етнології, її завдання та вивчення в Польщі, етнологію в програмі загальної освіти. У другому розділі окреслив державні кордони, подав інформацію про кількість населення, польські етнічні групи, осадництво й антропологічні типи. Основну частину підручника становить огляд матеріальної й духовної культури Польщі. Найдокладніше в першому розділі висвітлено будівництво, чимало уваги приділено домашнім промислам і ремеслам (ткацтву, бондарству, лозоплетінню), одягу, народному мистецтву, музичним інструментам. До другого розділу автор зарахував родинну обрядовість, календарні звичаї та народне право; до третього – демонологію, народну медицину, оповідання (міфи, казки, легенди, перекази), пісні, загадки і прислів'я, драматичні вистави, ігри, забави, танці й музику. У висновках висвітлив історію польської культури, наголосивши на впливах і змінах, що позначилися на житті та побуті народу, доповнив працю ілюстративним матеріалом. До кожного розділу подано бібліографію найновіших праць.

На рецензента В. Камінського праця А. Фішера справила позитивне враження: «...гармонійна структура цілковито поєднана з матеріалом, який подає найновіші факти в науці, а догматизм викладу, позбавлений сухої риторичності, зацікавлює, окреслюючи певні питання і одночасно відповідаючи науковим вимогам». На переконання рецензента, «автор виконав своє завдання з педагогічного погляду досить добре, уклавши підручник, який може допомогти молоді пізнати рід-

ний край за посередництвом школи» [Kamiński 1927, s. 106], водночас указав і на прогалини. Зокрема, даючи визначення термінам «фольклор», «етнологія», «етнографія», поза увагою укладач залишив термін «культура», що неприпустимо для підручника. Рецензент також зауважив невизначеність мапи Польщі щодо визначення державних кордонів, ігнорування автором українців, які проживають на території Холмщини, Белзької землі, Східного Полісся, та зарахування їх до поляків.

Відповіддю на зауваження В. Камінського стосовно українців була його наступна праця – «Rusini...», опублікована 1928 року, яка мала радше компіляційний характер, оскільки матеріал до неї автор залучив з видань XIX – початку XX ст. У монографічному історико-етнографічному нарисі матеріальної та духовної культури українців подано широку картину звичаїв народного календаря та родинної обрядовості, перераховано основні пісенні жанри народнопоетичної творчості та найпоширенішу тематику прозових творів і паремій [Fischer 1928]. Згаданими працями було започатковано серійне видання етнографії слов'ян, згодом побачили світ «Połabianie» (1931), «Łużyczanie» (1932), «Polacy» (1934). Перу А. Фішера належить також низка монографій регіонального характеру: «Lud kaszubski» (1923), «Zarys etnograficzny woj. lubelskiego» (1932), «Kaszubi na tle etnografii Polski» (1934), «Zarys etnografii Polski południowo-wschodniej» (1939).

Учений розпочав дослідження над етнографією Чехії, Словаччини і Югославії, але війна перервала його наміри. Важкі роки окупації, скрутне матеріальне становище, хвороба – усе це призвело до передчасної смерті А. Фішера в 1943 році.

Значну частину наукової спадщини вченого становлять життєписи і спогади про діячів культури, серед яких – З. Доленга-Ходаковський, Г. Коллонтай, З. Глогер, І. Любич-Червінський, К. Вуйцицький, І. Крашевський, Р. Бервінський, О. Кольберг, Ш. Матусяк, С. Цишевський, С. Удзеля, В. Гнатюк та інші.

У планах А. Фішера було видання бібліографії польської етнології, тому він і його учні нагромадили чимало цінних біографічних відомостей про польських етнологів і фольклористів, на жаль, матеріал втрачений під час війни [Gajek 1946, s. 9]. Про задум видання цієї праці свідчить також низка оглядів бібліографічного характеру – «Dziesięciolecie ludoznawstwa polskiego 1914–1924» [Fischer 1925], «Przegląd polskich wydawnictw etnograficznych i etnologicznych za lata 1925–1927», «Prace ludoznawcze dotyczące Podhala», які він публікував упродовж 1925–1933 років [Gajek 1946, s. 15–16].

Серед багатьох ініціатив ученого – заснування наукового архіву Товариства, який після Другої світової війни нараховував 398 папок, з них 42 папки – кореспонденція А. Фішера. Це не тільки офіційне листування з установами, товариствами, редакціями, музеями, книгарнями й бібліотеками, а й з багатьма знаними вченими [Gajkova 1967, s. 25]. Його рукописна спадщина містить нагромаджений ним фольклорний матеріал (казки, легенди, перекази, пісні), а також напрацювання з європейської та слов'янської етнології, зокрема міфології і демонології, вірувань, порівняльний матеріал з німецького, російського, англійського, романського фольклору тощо [Simonides 1997, s. 43].

Завдяки А. Фішерові в роки Другої світової війни було врятовано і збережено для науки не тільки архів Товариства, але й унікальну бібліотеку з обмінним фондом, про що згадував його учень – Й. Гаек: «Бібліотека Народознавчого товариства зі знанням комплектована ним упродовж багатьох років, одне з найкращих зібрань у Польщі, була [...] причиною його переживань. Як урятувати зібрання, уберегти від розпорошення, заховати до кращих часів польської науки; починаючи від трагічного вересня 1939 року, книгозбірня кілька разів змінювала приміщення та перебувала під загрозою знищення» [Gajek 1946, s. 8].

А. Фішер залишив значний творчий доробок, помітно збагативши польську та слов'янську наукову скарбницю. Як редактор, видавець та організатор наукового життя, зумів згуртувати навколо себе кваліфікований колектив дослідників, створити власну школу та відіграв вагому роль у розвитку й діяльності Народознавчого товариства та його друкованому органі «Lud». Я. Бистронь ще 1926 року, окреслюючи здобутки вченого в польському народознавстві, справедливо ставив його в ряд з такими дослідниками, як Я. Янув, Ю. Кшижановський і К. Мошинський [Simonides 1997, s. 30].

ЛИТЕРАТУРА

Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. Р-119, оп. 3, спр. 193.
Czekanowski J. Półwiecie Towarzystwa Ludoznawczego / J. Czekanowski // Lud. – 1946. – Т. 36. – С. 33–88.

Fischer A. Ludowy piosennik Edwarda Porębowicza / A. Fischer // Lud. – 1909. – Т. 15. – С. 36–52.

Fischer A. Wątek odkwitającej gałęzi / A. Fischer // Lud. – 1909. – Т. 15. – С. 200–210.

Fischer A. Pieśń o żołnierzu tułaczku / A. Fischer // Lud. – 1909. – Т. 15. – С. 247–248.

Fischer A. Bajka j kozie obdartej / A. Fischer // Lud. – 1910. – Т. 16. – С. 347–357.

Fischer A. Wątek nierównych dzieci Ewy / A. Fischer // Lud. – 1910. – Т. 16. – С. 358–364.

Fischer A. O współpracy nauczycielstwa szkół powszechnych na polu ludoznawstwa / A. Fischer // Szkoła i wiedza. – 1926. – N 25.

Fischer A. Znaczenie ludoznawstwa dla szkoły polskiej / A. Fischer // Ziemia. – 1926. – N 13–14.

Fischer A. Polskie widowiska ludowe // Lud. – 1913. – Т. 19. – С. 31–70.

Fischer A. Dziesięciolecie ludoznawstwa polskiego 1914–1924 / A. Fischer // Lud. – 1925. – Т. 23. – С. 147–163.

Fischer A. O współpracy młodzieży na polu ludoznawstwa / A. Fischer // Orli lot. – 1927.

Fischer A. Rusini. Zarys etnografii Rusi / A. Fischer. – Lwów, 1928. – 192 s.

Fischer A. Recenzycja : *Tyne S., Gołąbek J.* Beskid Zachodni i Podhale Górale polscy / A. Fischer. – Lwów ; Warszawa, 1928. – Z. I ; Śląsk ; Lwów ; Warszawa, 1929. – Z. I // Lud. – 1930. – T. 29. – S. 166.

Fischer A. Recenzycja / A. Fischer // Lud. – 1931. – T. 30. – S. 250–251.

Gajek J. Adam Fischer / J. Gajek // Lud. – 1946. – T. 36. – S. 6–18.

Gajkowa O. Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Jego powstanie, rozwój i znaczenie w ciągu siedemdziesięciolecia / O. Gajkowa // Lud. – 1967. – T. 51. – Cz. I. – S. 7–60.

Kamiński W. [recenzja] / W. Kamiński // Lud. – 1927. – T. 26. – S. 104–106.

Kapełuś H. «Lud». Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie (1895–1918) / H. Kapełuś // Dzieje folklorystyki polskiej. 1864–1918. – Warszawa, 1982. – S. 338–390.

Karpińska G. J., Niewiadomska M. Bibliografia zawartości «Ludu» za lata 1895–1985 / G. J. Karpińska, M. Niewiadomska / PTL. – Wrocław, 1988. – 385 s.

Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego 1895–1995. – Wrocław, 1997. – 240 s.

Krzyżanowski J. W świecie bajki ludowej / J. Krzyżanowski. – Warszawa, 1980.

Simonides D. Z historii polskiej folklorystyki. Miejsce Adama Fischera / D. Simonides // Folklorystyka : – Zeszyty naukowe uniwersytetu opolskiego. – 1997. – N 3. – S. 25–44.

В статье рассмотрено богатое и разнообразное творческое наследие Адама Фишера – фольклориста и этнолога, активного участника научной жизни Львова первой половины XX в. Его творческое наследие охватывает широкий круг вопросов в области полонистики, славистики и свидетельствует о незаурядном таланте и титанической работе автора.

Ключевые слова: Адам Фишер, этнология, славянская филология, издательская деятельность.